

Asia: Lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi tekijänoikeuslain ja sähköisen viestinnän palveluista annetun lain muuttamisesta**Viite: HE 43/2022 vp / asiantuntijapyyntö 12.5.2022**

Suomen yliopistojen rehtorineuvosto UNIFI ry kiittää mahdollisuudesta lausua hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi tekijänoikeuslain ja sähköisen viestinnän palveluista annetun lain muuttamisesta ja toteaa seuraavaa.

Tällä hetkellä tekijänoikeuslain opetukselle ja tutkimukselle asettamat rajat vaikuttavat yliopistojen opettajien ja tutkijoiden mahdollisuuksiin digitaalisessa opetuksessa sekä digitaalisin menetelmin tehtävässä tutkimuksessa. Yliopistojen näkökulmasta lakiuudistuksen tulee poistaa näitä esteitä liittyen muun muassa teosten käyttämiseen opetustoiminnassa ja tieteellisessä tutkimuksessa. Niin ikään lakiuudistuksen tulee mahdollistaa tekstin- ja tiedonlouhinta tieteellistä tutkimusta varten.

Hallituksen esitys on muuttunut merkittävästi ministeriön lausuntovaiheessa olleesta esityksestä. Esitys on edennyt yliopistojen näkökulmasta huonompaan suuntaan. Unifi katsoo, että opetus- ja kulttuuriministeriön 29.10.2021 lausunnoille annettu luonnos tekijänoikeuslain muuttamisesta (VN/2245/2020) vastasi yllä esitettyihin haasteisiin ja tieteellisen tutkimuksen ja opetuksen esteisiin paremmin kuin nykyinen hallituksen esitys. Unifin näkemyksen mukaan kyseinen luonnos olisi tukenut suomalaisen tieteen ja tutkimuksen vaikuttavuuden ja laadukkuuden kehittymistä parhaalla mahdollisella tavalla. Unifi kannustaakin sivistysvaliokuntaa painottamaan uudistuksen toisen vaiheen edistämistä nopeasti ja määrätietoisesti. Lisäksi Unifi katsoo, että 13 b §:n 2 momentti ja 14 a § on korjattava jo tässä vaiheessa siten kuin alla esitetään.

Tekstin- ja tiedonlouhinta tieteellistä tutkimusta varten (13 b § 2 momentti)

Tiedonlouhinnan toteuttamisen edistäminen osana tekijänoikeuslakia on tieteellisen tutkimuksen näkökulmasta ensisijaisen tärkeää, ja hallituksen esityksessä huomioidaan tutkimuskäyttöön tarkoitettu tiedonlouhinta omana kokonaisuutenaan. Unifi haluaa kuitenkin tuoda esiin pykälän muotoiluun liittyvät ongelmakohdat.

1. Tekijänoikeutta koskevan direktiivin (2019/790) 3 artikla 2 kohta toteaa, että "[t]eoksista tai muusta suojatusta aineistosta 1 kohtaa noudattaen valmistetut kappaleet ja kopiot on säilytettävä asianmukaista suojaustasoa käyttäen, ja niitä voidaan säilyttää *tieteellistä tutkimusta varten, mukaan lukien tutkimustulosten todentamiseen*." Unifi pitää ongelmallisena, että nyt lausuttavana olevasta lakiesityksestä (13 b § 2 mom) on jäänyt (osittain) pois kyseinen direktiivin kohta, ja että pääsy säilytettyyn aineistoon sallitään vain tulosten todentamista varten eikä *tieteellistä tutkimusta ja tulosten todentamista varten*.

Unifin näkemyksen mukaan hallituksen esitys ei nykyisessä muodossaan täytä direktiivin tarkoitusta. Huolena on, että lain vaikutusten arvioinnissa todetut tekstin- ja

tiedonlouhinnan hyödyt eivät toteudu, mikäli aineistoa saa käyttää rajatusti vain tutkimustulosten todentamista varten eikä tutkimista varten. Tekstin- ja tiedonlouhinnan salliminen tieteellistä tutkimusta varten on edellytys laadukkaalle tutkimukselle, digitaalisten tutkimusmenetelmien hyödyntämiselle sekä toimivalle datataloudelle. Suomen on voitava uudistaa tekijänoikeuslakia, jotta direktiivin tarkoittamat hyödyt saavutetaan.

2. Direktiivin mukaan poikkeussääntö, joka mahdollistaa tiedonlouhinnan tieteellistä tutkimusta varten on pakollinen, eli tiedonlouhintaa tieteellistä tutkimusta varten ei saa estää teknisellä toimenpiteellä tai sopimuksella. HE 50 c §:ssä todetaankin: "Sillä, jolla on laillisesti hallussaan tai saatavillaan tehokkaalla teknisellä toimenpiteellä suojattu teos ja jolla on 13 b §:n nojalla oikeus käyttää teosta, tulee olla mahdollisuus käyttää teosta siltä osin kuin se on tarpeen mainitussa lainkohdassa säädetyn tekijänoikeuden rajoituksen hyödyntämiseksi." Jotta HE 50 c §:n tarkoittama rajoitussäännös olisi 13 b §:ssä pitäisi 13 b §:n 2 momentin sanamuodon olla "Tieteellistä tutkimusta varten tapahtuvaa tiedonlouhintaa tai tiedonlouhintaa varten tapahtuvaa kappaleen valmistamista ei saa estää tai rajoittaa."
3. Unifi kiinnittää huomiota siihen, että HE 13 b § 2 mom sanamuoto rajaa tieteellisen tutkimuksen tiedonlouhinnan oikeuden vain tutkimusorganisaatioihin ja tutkijat luonnollisina henkilöinä sekä muut organisaatiot on rajattu pois. Pykälän sanamuoto ja perustelut rajaavat tieteellisen tutkimuksen siten, että tutkijan tulee olla tutkimusorganisaation edustaja (s. 78): "Säännöksellä turvataan se, että tutkimusorganisaatioilla ja kulttuuriperintölaitoksilla ja *niiden tutkijoilla* on mahdollisuus suorittaa tekstin- ja tiedonlouhintaa [...]."

Edellytetäänkö, että tekstin- ja tiedonlouhinta tehdään organisaation lukuun, määräyksestä tai hyväksynnällä? Millainen yhteys organisaatioon on lainsäätäjän mukaan riittävä (opiskelijat, apurahatutkijat, vierailevat tutkijat, dosentit ja muut, jotka eivät ole työ- tai virkasuhteessa)? Hallituksen esityksen sanamuoto toistaa direktiivin sanamuotoa ilman, että säädöksen osalta olisi huomioitu Suomen oikeusjärjestelmä, jossa perustuslaki takaa tieteen vapauden, eikä Suomessa tieteellisen tutkimuksen tekeminen ole aikaisemmin vaatinut tutkimusorganisaation hyväksyntää tai sen edustajana toimimista.

Lain käytännön soveltamisessa on otettava huomioon erilaisten tieteenalojen ja tutkijan työurien mahdollistaminen sekä tutkimus, joka suoritetaan tutkijoiden, muiden tieteellistä tutkimusta yhdessä yliopistojen kanssa suorittavien tahojen kesken. Keskeinen osa yliopistojen piirissä tehtävästä tutkimuksesta tehdään ulkopuolisella rahoituksella, kuten EU Horizon Europe ja Business Finland rahoituksella. Tällöin tutkimusrahoittaja edellyttää yhteiskunnallisen vaikuttavuuden saavuttamiseksi, että tieteellistä tutkimusta tehdään yhdessä myös muiden toimijoiden, kuten erilaisten asiantuntijajärjestöjen, kuntien ja yritysten kanssa. Yhä merkittävämmäksi tieteen toteutustavaksi noussut kansalaistiede on muistettava ymmärtää arkipäiväiseksi tutkimustavaksi myös tiedonlouhintaa mahdollistaessa. Lain rajoitukset tiedonlouhinnalle nousevat esteeksi sekä yhteistyöhankkeille että kansalaistieteelle.

Tiedonlouhinnan toteuttaminen ei myöskään saa riippua tutkijan kulloisestakin rahoitus- tai työsuhteesta. Digitaalisena tutkimusmenetelmänä tiedonlouhinta on olennainen osa tieteellisen tutkimuksen mahdollistamisesta, sen rajoittaminen esitetyllä tavalla näyttäisi olevan ristiriidassa tieteen vapauden sivistyksellisen perusoikeuden kanssa, jonka vuoksi Unifi esittääkin tieteellisen tutkimuksen oikeuden turvaamista laajemmin.

4. Tekijänoikeuslain ymmärrettävyyden näkökulmasta on haastava, että laillisen lähteen vaatimus on tiedonlouhinnan suhteen ehdotettu säädettäväksi kolmeen kertaan eri tavoin 11 §:n 5 momentissa, 13 b §:n 1 momentissa ja 13 b §:n 2 momentissa. Tekijänoikeuslain 11 §:n 5 momentti säätää laillisen lähteen vaatimuksen kaikkien poikkeussäännösten soveltamiselle ja tekijänoikeuslakimme systematiikka on perustunut sille, että tätä jo säädettyä laillisen lähteen vaatimusta noudatetaan kaikkien poikkeussäännösten osalta. Jos direktiivin sanamuotoa toistellaan ilman että oman tekijänoikeuslakimme systematiikkaa noudatetaan, murenee laillisen lähteen säädöksen oikeusvoima kaikkien muiden poikkeussäännösten osalta, joista tämä useakertainen kielto puuttuu.

Unifi esittää yllä kuvattujen ongelmakohtien korjaamiseksi, että 13 b § tarkennetaan seuraavasti:

13 b § Teosten kappaleiden valmistaminen tekstin- ja tiedonlouhintaa varten

Teoksesta saa valmistaa kappaleita käytettäväksi tiedonlouhintaa varten ja säilyttää kappaleita yksinomaan kyseistä tarkoitusta varten, ellei toisin ole sovittu tai kappaleen valmistamista ole estetty tai rajoitettu.

Sen estämättä, mitä 1 momentissa säädetään, tieteellisessä tutkimuksessa tapahtuvaa tiedonlouhintaa varten valmistetun teoksen kappaleen saa säilyttää tieteellistä tutkimusta varten mukaan lukien tieteellisen tutkimuksen myöhempää todentamista varten, siten että kappaleet ovat vain siihen oikeutettujen saatavilla. Tieteellistä tutkimusta varten tapahtuvaa tiedonlouhintaa tai tiedonlouhintaa varten tapahtuvaa kappaleen valmistamista ei saa estää tai rajoittaa.

Teosten käyttäminen opetuksen havainnollistamiseen

Hallituksen esityksen perusteluissa esitetään, että 14 a §:n mukaisesta käytöstä korvaus maksetaan tekijänoikeusjärjestölle, ja maksettava korvaus ei saa perustua todelliseen käyttöön, vaan määritellään tilastollisesti kyseisen järjestön toimesta (s. 83–84). Korvauksen maksaisi perustelujen mukaan valtio, jolloin riskit korvauksen suuruudesta, mihin yliopisto ei voi toiminnallaan vaikuttaa, jäisivät valtiolle. Unifi pyytää sivistysvaliokuntaa toteamaan lausunnossaan tämän lain perusteluista ilmenevän tavoitteen sekä ohjaamaan lainvalmistelun jatkoa siten, että kyseinen kohta, jonka mukaan valtio maksaa korvauksen, säädetään laissa, eikä valtion korvausvelvollisuus perustu ainoastaan mainintaan hallituksen esityksen perustelutekstissä.

Unifi esittää, että 14 a §:n 2 momenttia tarkennetaan perustelujen mukaiseen muotoon:

14 a § Teosten käyttäminen opetuksen havainnollistamiseen

Jos 13 §:ssä tai 14 §:n 1 momentissa tarkoitettua sopimuslisenssiä tai muuta käyttö lupaa, joka kattaa opetustoiminnassa tarpeellisen teoksen käytön, ei ole lainkaan tarjolla tai helposti saatavilla, julkistetun teoksen saa saattaa opetustoiminnassa yleisön saataviin ja siitä saa opetustoiminnassa valmistaa kappaleita opetuksen havainnollistamiseen edellyttäen, että teoksen käyttö tapahtuu tietyille rajatulle henkilöpiirille tarkoitettussa tilanteessa tai suojatussa sähköisessä ympäristössä. Mitä tässä momentissa säädetään, ei koske nuotteja eikä koulutusmarkkinoille suunnattuja teoksia.

Valtio maksaa tekijöille korvausta tässä momentissa tarkoitettua käytöstä. Korvaus suoritetaan siten kuin 19 a §:ssä säädetään. Siitä, mitä tässä pykälässä säädetään teoksen saattamisesta yleisön saataviin ja kappaleen valmistamisesta, ei voida poiketa sopimuksella.

Tieteellisten julkaisujen saatavuus rinnakkaistallentamalla

Unifi pitää valitettavana, että tekijänoikeuslain syksyllä 2021 lausuntokierroksella ollut luonnosta on muutettu merkittävästi eikä esimerkiksi säädös tutkijan oikeudesta vertaisarvioitujen artikkelien välittömään rinnakkaistallentamiseen ei ole enää mukana hallituksen esityksessä. Rinnakkaistallentamisen oikeus mahdollistaisi tutkimustulosten saatavuuden sekä tieteelliseen että yhteiskunnalliseen käyttöön ilman tutkijan vapautteen ja tutkijan tai kustantajan toimeentuloon puuttumista.

Unifi esittääkin, että lakiin lisätään tutkijoiden oikeus vertaisarvioitujen artikkelien välittömästä ja avoimesta rinnakkaistallentamisesta. Unifi katsoo, että tekijänoikeuslakiin on lain modernisoinnin seuraavassa vaiheessa lisättävä Opetus- ja kulttuuriministeriön 29.10.2021 lausunnoille annetussa luonnoksessa (VN/2245/2020) 38 §:ssä esitetty asiaa koskeva säännös:

Tekijällä on oikeus rinnakkaistallentaa kirjoittamansa vertaisarvioitu ja julkaistavaksi hyväksytty tieteellinen artikkeli avoimeen julkaisuarkistoon siten, että se on yleisön saatavilla vapaasti ja ilmaiseksi tietoverkon välityksellä.

Jos kaksi tai useampi tekijää ovat yhdessä kirjoittaneet tieteellisen artikkelin, on kullakin tekijällä xx momentissa säädetty oikeus.

Perusteluissaan Unifi yhtyy Suomen Akatemian 16.5.2022 sivistysvaliokunnalle antamassa lausunnossa esitettyihin näkökohtiin.

Suomen yliopistojen rehtorineuvosto Unifi ry, Finlands universitetsrektorers råd Unifi rf

Jukka Kola
puheenjohtaja

Tanja Risikko
toiminnanjohtaja